

O INSCRIȚIE TOMITANĂ INEDITĂ DIN VREMEA SEVERILOR

Printre documentele epigrafice provenite din cetățile grecești vest-pontice, se află unul, rămas — după știința noastră — inedit, deși — așa cum se va vedea — nu este deloc lipsit de interes (fig. 1 și 2).

Este vorba de un fragment de placă de marmură, vătămată, în proporții variabile, de toate părțile. Înălțimea plăcii, în stare actuală, este de 0,295 m, lățimea cea mai mare de 0,195 m (sus, cca 0,170 m; jos, cca 0,185 m), grosimea de 0,065 m. Scrisă pe ambele fețe, caracterul, ca și înălțimea literelor, diferă sensibil, aceasta din urmă variind, pe una din fețe — să-i zicem A, cu mult cea mai îngrijită, din toate punctele de vedere — între 0,017 — 0,022 m, iar pe cealaltă — fața B — între 0,012—0,016 m (în primele 6 rânduri, 0,016; în rândurile 7—8, 0,014 m; în rândurile 9—12, 0,012—0,013 m).

Deși — pe cât se pare — de destulă vreme în colecția Capșa-Istrati, astăzi la Muzeul „Porțile de fier” din Turnu-Severin, unde a fost văzută, copiată și estampată de noi, ea n-a reținut, după știința noastră, cuvenita atenție a cercetătorilor. O notă de carnet, cu bune copii și fotografii, ale prof. D. Tudor, fotografiile cercetătorului Exspectatus Bujor — cărora le aducem, și pe această cale, viile noastre mulțumiri, pentru amabilitatea cu care ni le-au pus la dispoziție. — o notă a prof. I. I. Russu¹, de altfel cum o și spune, pe baza sezișării noastre — la atita se reduc preocupările pentru această, totuși, cum vom vedea, importantă inscripție. Aceasta, firește, ca să nu vorbim de nota de inventar a muzeului, care, sub nr. 70/10, consemnează: „Fragment de inscripție onerifică, săpat în marmură de autoritățile unui oraș de la Pontul Euxin”. Apoi, după notarea dimensiunilor: „Proveniența necunoscută”, deși chiar o lectură superficială ar fi arătat clar — așa cum vom vedea — proveniența documentului.

De o lectură destul de ușoară, în părțile păstrate, inscripția sau, mai exact, inscripțiile nu ridică mai puține dificultăți — și nu numai de

¹ I. I. Russu, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 186, n. 24.

amănunt — în părțile deteriorate, ci și, mai cu seamă de întregire generală și, în primul rînd, de interpretare.

De pildă, ca să începem cu primele, adică cu dificultățile de lectură de amănunt, în această privință sînt de făcut următoarele observații :



Fig. 1

Fața A (10 rînduri). Rîndul 1 (păstrat) este martelat și nu se mai distinge nimic; în r.2, de citit, fără îndoială [σ]ύναπτο[ς]; în r. 3, deși martelat, se mai disting unele trăsături, asupra cărora vom reveni mai jos; r.4—10 nu ridică serioase dificultăți de lectură, ci numai unele — de altfel, nu prea mari — de întregire, așa cum se va vedea mai departe, cu excepția, poate, a începutului r. 8 și, mai cu seamă, r. 9; în schimb la r.10 — ultimul al acestei fețe, din care se mai poate distinge ceva — în afară de trei litere, clare — ΝΕ◇, restul — cele, așa cum se pare, două

haste verticale precedente, și, mai ales, tot ceea ce urmează după ele nu este decât o masă confuză de haste verticale și oblice.

Fașa B (12 rînduri păstrate). În rîndul 1, lectura KAI ΓΡΑΜ ni se pare asigurată; r. 2—7 nu ridică dificultăți de lectură, afară poate de hastele oblice din r. 5—7, poate totuși — cel puțin în r. 5—6 — hasta



Fig. 2

oblică din dreapta a unui A; în r.8, după prima literă neclară, urmează clar MEM, apoi o literă neclară, în sfîrșit O N A și cîteva haste confuze; r. 9 destul de clar; r. 10, după ANON, o literă neclară, poate totuși — și după context — un B, iar la sfîrșit se pare un Ω.

Dificultăți serioase ridică însă ultimele rînduri — 11 și 12 — provocate, se pare, cel puțin pentru r. 11, și de martelarea, este drept imperfectă, a numelui din acest rînd. De aceea nu insistăm.

Cu aceste observații, lectura documentului, cu completările absolut acceptabile și dictate oarecum de context și de documentele epi-

grafice analoge contemporane, de la Tomis sau de aiurea¹, ar fi următoarea :

Fața A

[Ἄγαθῆι τύχηι]

[Ἰπὲρ τῆς τῶν θειοτάτων αὐτοκρατό]-

[ρων τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου]

[διαμονῆς Λ. Σεπτιμίου Σεουήρου Περ]-

5 [τίνακος καὶ Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνεῖνου]

[Παρθικῶν Μηδικῶν Βριτανικῶν]

[[καὶ Π. Σεπτιμίου Γέτα ἐπιφανεστάτου]]

[Καίσαρος καὶ τῆς μητρὸς κάστρων Ἰου]-

[λίας Αὐγούστης καὶ [[Πλαυτίλλας καὶ]]]

10 [τοῦ σ]ύνπαντο[ς αὐτῶν οἴκου καὶ ὑπὲρ]

[[Φουλβίου Πλαυτιανοῦ]] καὶ τῆς ἱερᾶς

[συ]νκλήτου καὶ [τῶν ἱερῶν αὐτῶν στ]-

[ρα]τευμάτων καὶ κρατίστου ὑπατικοῦ

[Ἰο]ουβινίου Τερτ[ύλλου καὶ δόμου τῆς]

15 [το]ῦ Εὐωνύμου [Πόντου Μητροπόλεως]

[Τ]όμωως ἱερασ[όμενοι (?)]

[. . .] καὶ προστατ[οῦντες (?)] οἱ πε-

[ρ]ὶ ἱερέα β' ἀρχι[ερέα]

Fața B

.

.

.

.

5

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

.

¹ Pentru dedicația de la început, a se vedea, în primul rând și mai ales, *AEM*, XI, 1887, p. 44—47, nr. 57 = *IGRR*, I, n. 206—207, nr. 614 (de la Tomis), apoi *AEM* XI, p. 47, nr. 59 (tot de la Tomis) — ambele din vremea lui Septimius Severus, iar prima menționând chiar pe Tertullus; cf. *Histria* I, 1954, p. 533—538, nr. 17 (din vremea lui Elagabal). — Pentru alte completări, a se vedea *Histria* IV, p. 596, nr. 20 (pentru οἱ περὶ); p. 644—649; *Histria* VII, p. 89, nr. 58; *Histria* I, p. 530 sq, nr. 16; *IGRR*, I, nr. 613, 630, 637, 783, 1437, *CIL*, III, nr. 7485.

[. α Μίμ[ν]ονα[. . .]
 [.] α και γραμματ[έα]
 [.] μχρόν Βειταλίω[να]

20

Sau, în traducere românească :

Fața A. Noroc bun ! Pentru norocul și izbînda și dăinuirea veșnică a preaslăviților împărați, L. Septimius Severus Pertinax și M. Aurelius Antoninus, Parthicii — Medicii, Britannicii, și a lui P. Septimius Geta, prea nobilul Caesar, și a mamei taberelor, Iulia Augusta, și a Plautillei și a întregii lor case și pentru Fulvius Plautianus și pentru sacrul senat și pentru sacrele lor oști și pentru prea strălucitul consular [= guvernator] Ovinus Tertullus și pentru poporul Metropolei Pontului Stîng — Tomis foștii preoți. și patroni din vremea cînd era preot [și] de două ori mare preot — — —

Fața B. [9 r. apoi] cei din vremea
 și secretar Hephaisto-
 doros Dionysios He
 Aelius Sos și euposiareh
 . . G. Diogenianus Memnon
 și secretar
 manos Vitalion? — — —

Asupra acestei propuneri de lectură sînt de făcut următoarele observații — în special justificative — mai importante :

Mai întîi, nu încapă nici o îndoială că, în r. 8 păstrat (=r. 16 al transcrierii), din fața A, este de citit, la început, [T]όμως, respectiv [T]ομέως, ceea ce, împreună cu nu mai puțin clarul [το]ῦ Εὐωνόμου¹ din rîndul precedent, rezolvă, categoric și fără putință de tăgadă, chestiunea provenienței inscripției. Căci, dacă numele cetății singur ar putea fi întîlnit, eventual, și în inscripții puse, pentru un motiv sau altul, și de alte cetăți², este mai greu de presupus, ca să nu spunem imposibil, ca titlatura oficială a Tomisului — aci, evident, ἡ τοῦ Εὐωνόμου Πόντου Μητροπόλις Τόμις sau Τομεύς, ca în cel puțin încă două documente epigrafice tomitane³ — să apară în alte documente decît în documentele provenind de la Tomis.

De asemenea, în continuarea justificării lecturii noastre, este limpede că, la începutul r. 6, respectiv 14, nu se poate citi decît [Ῥο]υεινίου

¹ Asupra sensului acestui epitet, a se vedea R. Cagnat, *IGRR*, I, p. 211, nr. 630, nota ; cf. G. Perrot, *Mém d'arch.* . . , p. 450 ; Pick-Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Mæsien*, p. 67 ; în ultimă analiză, P. Chantraine, *Μνήμης χάριν, Gedenkschrift Paul Kretschmer*, I, Viena, 1956, 61—69 : — *Les mots désignant la gauche en grec ancien*.

² De ex., la Histria, în cunoscuta horothesis a lui Laberius Maximus, r. 54 (Pârvan, *Histria* IV, p. 364).

³ R. Cagnat, *IGRR*, I, p. 211, nr. 630, r. 3—5 ; τῆς λαμπροτάτης μητροπόλεως καὶ α' τοῦ Εὐωνόμου Πόντου Τόμεως ; *ibidem*, p. 481, nr. 1437, r. 9—12 ; exact aceeași formulă.

Τερτ[ύλλου], numele atît de cunoscutului, chiar prin documente tomitane¹, guvernator al Moesiei Inferioare, în vremea domniei lui Septimius Severus.

După care, nu mai este — socotim — nevoie să justificăm, decît poate în unele amănunte, formula de dedicație propusă de noi, la începutul inscripției, care, deși *exempli gratia*, este foarte plauzibilă, avînd analogii aproape identice, chiar în epigrafia tomitană².

Analogiile merg pînă la nelipsita martelare din numeroasele inscripții severiene, care nu poate fi — ne vom grăbi desigur să o spunem — decît a numelui lui Geta, din ordinul, după cum se știe, al lui Caracalla. Numai că, de data aceasta, lucrurile par ceva mai complicate. Într-adevăr, o cercetare mai atentă a documentului nostru ne arată clar că avem de a face aci nu cu una, ci cu două martelări distincte, despărțite de o cunoscută formulă în astfel de inscripții, din care s-a păstrat însă — după cum am văzut — numai o mică parte. Aceasta înseamnă însă că, în una din aceste martelări, și anume în prima, este vorba, fără îndoială, de un membru al casei imperiale — să zicem, deocamdată, Geta —, ceea ce nu se poate spune și despre personajul, care se ascunde sub rasura de după formula [καὶ τοῦ σ]ύνπαντο[ς αὐτῶν οἴκου], cum, firește, trebuie citit în r. 2—3 (= 9—10). Exemple, în această privință, și tocmai din vremea Severilor și aproape numai din regiunile noastre, sînt destul de numeroase³.

Dar atunci, se pune întrebarea : cine a putut fi acest personaj, care nu făcea parte propriu-zis din familia imperială, dar era atît de apropiat de ea, încît este menționat imediat după membrii casei imperiale și înainte de senat și armată? Răspunsul nu este prea greu de dat, dacă ținem seama de „protocolul”, ca să spunem așa, întrebuițat în astfel de împrejurări. Și exemple nu ne lipsesc, în această privință și, încă, chiar din părțile noastre. Ne referim, cum s-a înțeles, în primul rînd, la dedicația în cinstea lui Elagabal, publicată nu de mult⁴, în care, după numele împăratului și al bunicii sale, Iulia Maesa, urmează, întocmai ca în inscripția noastră, înainte de senat, tot [ἱερὰ σύ]κλητος și armată. (de asemenea, ἱερὰ στρατεύματα), numele τῶν κρατίστων ἐπάρχων τοῦ κυρίου A[ὐτοκράτορος] Οὐαλερίου Κομμάζοντος καὶ Ἰουλίου Φλαβιανοῦ, care nu sînt alții — după justa observație a editorului — decît cei doi prefecti, la acea dată, ai pretoriului.

Aceasta ne îndreptățește însă — socotim — să presupunem, cu destulă siguranță, că personajul sau personajele ale căror nume, scrise, în inscripția noastră, în locul pomenit, au fost ulterior martelate, nu pot fi decît tot prefectul sau prefectii pretorului din acea vreme. Sau, în concret, ținînd seama de cronologia general admisă a guvernării, în Moesia Inferior, a lui Ovinus Tertullus (cel puțin 20 iulie 198 — cel puțin 17

¹ Pentru numele lui Tertullus în alte documente tomitane și, în general, despre pomenirea lui în documentele antice, vezi mai jos notele 1 și 2 din p. 329.

² Vezi, mai sus, nota 1, p. 324.

³ Cf. *IGRR*, I, nr. 614, 650, 766, 828 și IV, nr. 881 (aceasta din urmă din Tacina — Asia).

⁴ D.M. Pippidi, *Histria* I, p. 533 sq, nr. 17.

februarie 201), numele, care a figurat, inițial, în documentul nostru, n-a putut fi decât acela al prea puternicului și temutului prefect, în acea vreme singur, al pretoriului, C. Fulvius Plautianus¹.

Nu tot așa de sigură, în orice caz nu obligatorie, deși nu exclusă — motiv pentru care noi am admis-o, fie și ipotetic — este prezența, în inscripția noastră, a numelui martelat al Plautillei², fiica lui Plautianus și, o vreme, soția lui Caracalla. În orice caz, prezența împreună a celor două nume — al fiicei și al tatălui — nu este numai obligatorie, în inscripții, căci avem cazuri — cele mai numeroase, cum era de așteptat, prefectoratul lui Plautianus fiind mai vechi decât căsătoria Plautillei — în care Plautianus apare singur³, tot așa cum întâlnim inscripții numai cu numele Plautillei⁴, ca, de exemplu, inscripția din Dede-Agatch (Thracia)⁴, al cărei început, pentru formularul său, destul de apropiat de al inscripției noastre, îl dăm mai jos :

[Ἄγαθῆ τύχη | Ἰπὲρ σωτηρίας] καὶ [νίκης] Λ. | [Σεπτимиού Σεουήρου Περτίνα ||
[κος καὶ Μ. Αὐρηλίου Ἀ]ντωνείνου | [Σεβαστῶν καὶ Π. Σεπτимиού Γέτα
| Καίσαρ καὶ Ἰουλίᾱς | Δόμνας Σεβαστῆς καὶ Πλαυτίλλας | καὶ
σύμπαντος αὐτῶν οἴκου || ἄγεμονεύοντος] τῆς Θράκων ἐ[παρχείας]
Κ. [εἰκινίου Κ]λάρου Πο | πόλεως [etc]

Nu lipsesc însă nici exemple cu menționarea, împreună, a celor două nume, ca, de pildă, în inscripția — de data aceasta latinească — de la Micia, publicată de C. Daicoviciu⁵, datată precis, prin numele consulilor anului, în 204 e. n., al cărui început, singurul care ne interesează aci, sună :

Pro salute dd nn invictissimor. Imp. Severi et Antonini et Getae Caes. [A]ugg et Iuliae et Plautillae Augg et Plautiani c.v. prae. pr. patris Augustae [etc.]

Dar, asupra acestei ceva mai complicate probleme, vom mai reveni. Deocamdată, continuând observațiile noastre în legătură cu lectura pro-

¹ Asupra lui Plautianus, cf. lucrările mai vechi: Klebs-Dessau, *PIR*, saec. I, II, III, pars. II, 1897, p. 96 sq. nr., 379; A. Stein, *RE*, VII B. 1912, col. 270—278, dar mai ales, *PIR*, saec. I—II—III, pars III, ed. a 2-a (E. Groag - A. Stein) 1943, p. 218—221, nr. 554; — cf. și Iacob van Narren, *Plautianus, (Eminent van de Lijfwacht van Kaiser Septimius Severus*, Amsterdam, 1953 (n-am avut-o la îndemână).

² Despre Plautilla, în ultimă analiză, *PIR*, 1943, p. 223, nr. 564; cf și Klebs-Dessau, *PIR*, II, 1897, p. 98, nr. 388.

³ De pildă, *Rev. Arch* [= *Ann Ep*], t. XL, 1952, p. 188, nr. 83 (inscripție din Leptis Magna): [di] mittendus [in sp] lendidissimam coloniam Leptim Magnam iussu Fulvii Plautiani c.v. prae. prae. ac [ne]cessari Dominorum Nostrorum; sau — *ibidem*, t. XXXVIII, 1951, p. 224, nr. 228 (aceeași proveniență); I. O.M. (Dolicheno) *pro salute et victoria Dominorum Nostrorum Auggg et C. Fulvi Plautiani pr. c.v. necessari Auggg et reditu imp[er] in Urbem suam/T. Flavius Marinus (centurio) > leg. III Aug. VLP.*

⁴ Ed. Deville, *Annuaire des études grecques*, 1873, p. 97, nr. 5 = *IGRR*, I. 828.

⁵ *Sargetia*, II, 1941, p. 119 și urm.; cf și *Epigraphica*, III, 1941, p. 117—125 și *Ann Ep*, 1944 [1945], p. 18. nr. 74.

pusă, ne vom mai opri, ceva mai mult, numai asupra unei lecturi, care ne dă oarecum cheia naturii însăși a documentului, de care ne ocupăm. Este vorba — cum s-a bănuțit poate — de numeroasele nume și funcțiuni, din ambele fețe, puse — în mod clar — exclusiv la acuzativ, cu excepția — după lectura noastră — a cuvintelor $\epsilon\rho\alpha\sigma[\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\iota]$ ¹ (r. 15) și $\pi\rho\sigma\tau\alpha\tau[\omicron\upsilon\acute{\nu}\tau\epsilon\varsigma]$ ². După cum s-a putut vedea, pe lângă aceste acuzative am presupus existența, în părțile lipsă, a câte unui $\pi\epsilon\rho\iota$, formulă frecvent întrebuințată în desemnarea grupului de conducere în colegiile religioase și, oarecum și ca element de datare. Exemple, în această privință, sînt numeroase și nu lipsesc nici în cetățile vestpontice, printre care chiar Tomis³. O formulă de inscripție onorifică, în care ar fi exprimat sau subînțeles un verb ($\acute{\epsilon}\tau\iota\mu\eta\sigma\alpha\nu$, $\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\phi\acute{\alpha}\nu\omega\sigma\alpha\nu$, etc.⁴), deși nu este exclusă, ni se pare, aci, mai puțin plauzibilă.

Și atunci lucrurile devin — ni se pare — clare, în sensul că ne aflăm în fața unei dedicații în cinstea lui Septimius Severus și a familiei sale — la care sînt asociați prefectul pretoriului (C. Fulvius Plautianus), senatul, armata, guvernatorul provinciei (Ovinus Tertullus) și Tomis, metropola Pontului Stîng — de către un colegiu religios, a cărei divinitate protectoare, pusă, poate, după $\epsilon\rho\alpha\sigma[\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\iota]$, nu ni s-a păstrat. În sfîrșit, după numele demnitarilor colegiului⁵, va fi urmat, poate, un album, mai mult sau mai puțin bogat, conținînd numele membrilor de rînd ai colegiului, cu sau fără vreun alt epitet (de pildă, $\phi\iota\lambda\omicron\tau\iota\mu\omicron\varsigma$).

Cu aceasta, firește, nu toate dificultățile, puse de textul inscripției, au fost rezolvate. Se pune mai întii întrebarea unde a putut fi scris acel *album* — de nu cumva acele *alba* —, de care vorbeam — de vor fi existat —, deoarece pe ambele fețe — atît cît s-a păstrat — nu există decît acuzative, deci — după ipoteza noastră — numai nume de demnitari. Achiziunea e cu atît mai complicată, cu cît raportul dintre cele două fețe ale inscripției noastre nu este tocmai clar. Căci — așa cum subliniam mai sus — o cît de superficială privire asupra celor două fețe ale inscripției ne arată limpede că ne aflăm în fața a două scrisuri diferite, ca să nu mai vorbim de însăși tratarea pietrei, înainte de a se scrie pe ea.

Să însemne oare aceasta că este vorba și de două documente diferite, fie și legate între ele prin semnificație ? Un răspuns categoric la această întrebare este greu de dat, în starea de conservare a monumentului. În ceea ce ne privește, înclinăm totuși a crede că ne aflăm în fața a două redactări distincte — mai mult, din epoci diferite, deși poate nu prea

¹ După această expresie urma, poate, numele divinității protectoare a thiasului (Dionysus ?).

² Pentru $\pi\rho\sigma\tau\alpha\tau\omicron\upsilon\acute{\nu}\tau\epsilon\varsigma$, la plural, cf. între altele, o inscripție histriană, încă inedită.

³ Cf. *Histria* IV, p. 74—75 ; *Histria* I, p. 533—588, nr. 17 (se înțelege, din Histria) ; *AEM*, VI, 1882, p. 19—20, nr. 39 (din Tomis) ; un colegiu de $\phi\iota\lambda\omicron\kappa\upsilon\nu\eta\gamma\omicron\iota$, la Callatis, înt-o inscripție încă inedită.

⁴ Cf. *exempli gratia*, *IGB*, p. 70 nr. 65.

⁵ În r. 18, de citit, fără îndoială, $\acute{\alpha}\rho\chi\iota[\epsilon\rho\epsilon\upsilon\varsigma]$, mai de grabă decît, de pildă, $\acute{\alpha}\rho\chi\iota[\mu\sigma\tau\eta\varsigma]$ (cf. D.M. Pippidi, *Histria* I, p. 537) sau $\acute{\alpha}\rho\chi\iota[\gamma\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma]$ sau $\acute{\alpha}\rho\chi\iota[\delta\epsilon\nu\delta\rho\omicron\phi\omicron\rho\omicron\varsigma]$ (*AEM*, XI, 1887, p. 44—47, nr. 57, r. 17 și 18), acesta din urmă exclus, de altfel, și din cauza barei verticale — clare după I.

îndepărtate una de alta — ceea ce nu exclude — așa cum sugeram deja mai sus — ca textele de pe cele două fețe să fie legate între ele, referindu-se adică la același colegiu. — Mergînd mai departe, am îndrăzni să propunem chiar o cronologie relativă a celor două texte, deși elementele ce ne stau la dispoziție sînt numai de natură externă, prin caracterul lor deci foarte precare. Cu această rezervă, cu toate că, numai după ductul literelor, am fi înclinați să socotim mai veche fața B, totuși, ținînd seama de amestecul caracterelor grecești în epoca romană și, în special, tocmai în această vreme, cum și — mai ales — că, pe lângă prezența dedicației, A' este, în general, mai îngrijită, înclinăm să optăm pentru anterioritatea acesteia din urmă. La ce distanță de timp a fost pusă una de alta, este greu de spus.

În concluzie, în această privință, părerea noastră este că mai întii a fost scrisă fața A, cu dedicația și conducerea colegiului, după care urma, cu multă probabilitate, un *album* al membrilor de rînd din acea vreme, pentru ca, după un timp oarecare, poate că nu prea îndepărtat, și, în orice caz, tot în vremea lui Septimius Severus — ceea ce scutea de o nouă dedicație, care pare a fi lipsit pe fața B — să aibă loc gravarea acestei a doua fețe, conținînd poate numai un prescript simplu — eventual tot formula $\text{ἱερασάμενοι} \text{---} \text{---} \text{---} \text{καὶ προστατοῦντες}$, urmată sigur de conducerea colegiului din acea vreme, după formula cunoscută; în sfîrșit, lista de atunci a membrilor obișnuiți ai colegiului sau, poate, numai a celor noi.

Aceasta în ceea ce privește cronologia relativă a celor două fețe ale documentului nostru. Căci cronologia absolută, măcar a uneia din fețe (fața A), ne este asigurată — așa cum remarcam deja — și chiar pentru un spațiu de timp destul de limitat, prin prezența, în partea păstrată a acestei fețe, a numelui prea cunoscutului guvernator al Moesiei Inferioare — C. Ovinus Tertullus.

Menționat¹ în numeroase inscripții, monede și chiar texte literare (juridice)², cele mai multe însă neprecis datate, ca guvernator al Moesiei Inferioare, durata guvernării sale poate fi totuși cuprinsă — măcar în parte — între două date precise, fără a putea, firește — ceea ce s-a cam scăpat din vedere — să fixăm exact limitele reale, în sus sau în jos, ale acestei guvernări. Aceste două date precise — 20 iulie (a.d. XIII kal. Aug., Saturnino et Gallo cos.) și 17 februarie 201 ($\text{πρὸ ἑβδὴμῶν καλανδῶν Μαρτίων... ἐπὶ Μουριανοῦ καὶ Φαβιανοῦ ὑπάτων}$) — ne sînt furnizate de două prețioase, și în această privință, documente, și anume, pentru prima dată, de o dedicație latină, în cinstea sa, găsită la Lomeț, în Bulgaria³, iar pentru a doua, de cunoscuta inscripție din Tyras, privitoare la unele imunități acordate acestui oraș⁴.

¹ În grecește, sub forma, ca aci, 'Οουείνιος Τέρτυλλος (IGRR, I, 575 și 5776, ambele din Nicopolis ad Istrum; V. Pârvan, *Histria* IV, p. 105, nr. 31) sau 'Οουίνιος Τέρτυλλος (IGRR, I, 598, din Tyras; 612 și 614, din Tomis; 1418 = 576, din Nicopol s ad Istrum).

² Grupate, cu numeroase lipsuri, chiar pentru acea dată, de Gr. Florescu, *BCMI*, XVII, fasc. 1924, p. 88—90, apoi, aproape complet, de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 84—86; cf. mai vechi Klebs-Dessau, *PIR*, II, 1897, p. 443, n. 127.

³ *CIL*, III, 14. 428 = Dessau, *ILS*, 8915.

⁴ *CIL*, III, 781 = Dessau, *ILS*, 423; cf. 7602/04 și Dessau, *Oesterr. Jahresh*, XXIII, 357 și urm.

Între aceste două date, sînt așezate toate celelalte documente — literare, epigrafice sau numismatice conținînd numele său, dintre care unele cu puțința de precizare măcar a anului, prin menționarea în ele a puterii tribuniciene sau a altor titluri databile ale împăraților.

La această cronologie, îndeobște admisă, a guvernării în Moesia Inferior a lui C. Ovinus Tertullus, W. Hoffmann a încercat¹, nu prea de mult, să aducă unele noi precizări. Plecînd de la unele date privind pe predecesorul și succesorul lui Tertullus la conducerea provinciei și, mai ales, de la faptul că numeroasele monede, bătute de Nicopolis ad Istrum cu chipul lui Septimius Severus și Caracalla sau Caracalla și Geta — după Pick, în primăvara anului 198, adică cu ocazia acordării acestora din urmă a titlurilor de Augustus, respectiv Caesar — poartă regulat numele lui Tertullus², ținînd apoi seama de observația lui Mommsen³, că, de regulă, guvernatorii intrau în funcțiune la 1 iulie, savantul amintit ajunge la concluzia că guvernarea lui Tertullus este de pus, aproximativ, din vara tîrzie a anului 197, pînă în vara anului 201, respectiv 202⁴.

Construcția este — trebuie să o recunoaștem — ingenioasă, în orice caz, merită să fie reținută, măcar ca ipoteză de lucru, care ar putea fi cîndva confirmată. Deocamdată, referindu-ne numai la posibilitatea prelungirii administrației lui Tertullus în Moesia Inferior pînă în 202, s-ar putea ca inscripția noastră să constituie începutul unei astfel de confirmări, evident dacă se admite ipoteza noastră privitoare la prezența aci a numelui lui Plautianus și, mai cu seamă, al fiicei sale. Căci după cum se știe, în 202 — și anume înainte de August — C. Fulvius Plautianus, deja singur și atotputernic prefect al pretoriului, reușește să-și consolideze și mai mult situația⁵, prin căsătoria fiicei sale, Publia Fulvia Plautilla, cu Caracalla⁶, fiul cel mai mare și, încă din 198, asociatul la domnie al lui Septimius Severus⁷. Menționarea însă a lui Ovinus Tertullus, într-un document, în care este pomenită, ca făcînd parte din familia imperială, Plautilla, fiica lui Plautianus, ne îndreptățește să prelungim guvernarea celui dintîi cel puțin pînă la data căsătoriei lui Caracalla cu Plautilla.

Această extindere în timp a administrației lui Ovinus Tertullus nu se izbește — așa cum am văzut — de dificultăți serioase⁸, decît, poate, în limitarea mai precisă a acestei extinderi. Căci guvernarea urmașului

¹ P.W, *RE*, XVIII, 2, 1942, col. 1995—1996, s.v.

² Pick, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, I, 1, p. 389.

³ *Staatsrecht*, II, 256.

⁴ Hoffmann, *loc. cit.*, col. 1996.

⁵ Fără a se merge așa de departe — cum o face, de pildă, M. Besnier, *Histoire romaine*, IV, 1, 1937, p. 29, de a-l considera pe Plautianus „intrat în familia imperială”, pe motivul că, în inscripții, el este numit, „*necessarius et ad finis Augustorum*”, ceea ce este adevărat, dar nu are semnificația, pe care i-o dă eruditul francez. — A se vedea, pentru asocierea lui în dedicațiile în cinstea împăraților: Vita Severi, 14,5; *CIL* XIV, 22 = Dessau 2185 (din 197); *CIL* VI, 225 = Dessau 2186 (an. 200); *CIL* VI, 226 (an. 202), *CIL* VI, 227 = Dessau, 427 (după Stein, *PIR*, p. 221).

⁶ Cf. M. Besnier, *op. cit.*, p. 29 și mai ales, A. Stein, *PIR*, ed. a II-a, p. 223—224, nr. 564.

⁷ *Ibidem*, p. 58.

⁸ Cf. A. Stein, *op. cit.*, sp. 86 și urm.

său la conducerea provinciei — L. Aurelius Gallus — nu poate fi determinată, la rîndul ei, mai precis decît tocmai în cadrul vag al duratei căsătoriei lui Caracalla cu Plautilla (202—205)¹. Tot ce se poate spune — desigur cu totul ipotetic — este că administrația lui Ovinus Tertullus nu va fi depășit cei cinci ani obișnuiți ai unui guvernator imperial de provincie².

Aceasta înseamnă însă — abia de mai este nevoie să o spunem — că inscripția noastră poate fi datată nu numai după vechea cronologie a administrației lui Tertullus, adică între 198—201, eventual, cu corectarea lui Hoffmann, între 197—202, ci mult mai precis, adică, după cum admitem prezența pe piatră numai a lui Plautianus, ori și a ficei sale, sau între 200—202 sau, poate, chiar numai 202.

Dar interesul, pe care îl prezintă inscripția noastră, nu se oprește aici. Căci ea mai aduce o serie de precizări, confirmări sau completări, privind realitățile politice, social-economice sau culturale din Tomis, asupra cărora se cuvine a ne opri, fie și în trecut.

Mai întîi, inscripția noastră înmulțește cu încă unul documentele tomitane și, în general, dobrogene, în care se întrebuițează termenul consacrat, de ἱερός, — ά, — όν, pe lângă numele lucrurilor și instituțiilor oficiale³. Apoi, în ceea ce privește titulatura oficială a cetății Tomis, noul document aduce mărturia formei întrebuițate, în această privință, în vremea Severilor, și anume a uneia dintre cele mai complete⁴. Căci acest titlu — de Μητρόπολις Πόντου, cu sau fără alte elemente, acordat de Antoninus Pius⁵, este redat, de obicei, în inscripții și pe monede, datînd chiar din vremea acestui împărat, prin titlul mai scurt și mai comod, de Μητρόπολις⁶. Abia de la Marcus Aurelius, apare formula, mai mult sau mai puțin completă, amintită, din care nu lipsește însă cuvîntul Πόντου, care, pe monede, este mult mai frecventă decît în inscripții.

Asupra unor funcțiuni colegiale, menționate în partea păstrată din inscripția noastră, ca acelea de ἱερεὺς⁷ și γραμματεὺς⁸ (de 2 ani), nu este — socotim — cazul a ne opri aci, decît, poate, pentru a sublinia, încă o dată, prezența lor obligatorie, în orice colegiu religios antic. În schimb,

¹ Cf. Stein, *op. cit.*, p. 86—87.

² Léon Homó, *Les institutions politiques romaines*, 1927, p. 385. Această, ca să nu mai vorbim de introducerea — nu știm precis cum și unde — a altor dol guvernatori, care, după informația actuală, sînt puși de Stein, *op. cit.*, p. 87—89, vag între 198—209. Este vorba de C. Iunius Faustinus... dus Postumianus și L. Iulius Faustianus.

³ Vezi alte exemple la D.M. Pippidi, *Histria I*, p. 535, n. 6. La acestea de adăugat încă un document inedit, din Tomis, în care se citește, în r. 3—4: ἱεραῖς συν|κλήτου; cf. și Forni G., ἱερά ε θεός σύγκλητος *Mon. Accad. dei Lincei*, 8, 5, 1954.

⁴ Vezi mai sus, p. 5, cu n. 3. Cf. E. Coliu, *Istros*, I, 2, p. 262 și urm. Adaugă: AEM, VI, 1882, p. 38, nr. 80.

⁵ B. Pick-K. Regling, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, p. 617, cu n. 3.

⁶ Cf. Em. Coliu, *loc. cit.*, cu exemple: IGRR, I, nr. 600, 602, 608, 613, 631, 633, 640, AEM, VI, nr. 41, 42, 45; XIV, nr. 60. De adăugat, D.M. Teodorescu, p. 126 și urm., nr. 63. Pe monede, Pick, *op. cit.*, p. 617—618 (după Coliu).

⁷ Cf. RE (Plaumann), VIII, 1912, col. 1411 — 1457, *passim*.

⁸ RE (Schulthess), VII, col. 1708—1780, în special col. 1743 — 1747.

demnitățile de ἀρχιερεύς și, mai ales, de εὐποσιάρχης, cel puțin în contextul în care apar, reclamă măcar câteva observații.

În primul rând, în ceea ce privește funcțiunea de ἀρχιερεύς, este clar că aci nu poate fi vorba — așa cum poate am fi înclinați să credem — de cunoscutul mare preot al federației (*pentapolis*, resp. *hexapolis*) a cetăților vestpontice¹, nici chiar de arhiepiscopul cetății Tomis, ambii legați de cultul imperial, ci de ceva mult mai simplu, adică de un *archiereus* al colegiului².

Același lucru se poate spune — după părerea noastră — și despre demnitatea de εὐποσιάρχης, în inscripția noastră, observație de natură a risipi, poate, unele neînțelegeri, care subsistă încă, asupra acestei demnități.

Întilnită în destul de numeroase documente, chiar și din părțile noastre³, în privința ei este tot mai puțin admisă astăzi — cel puțin în stricta ei formulare — părerea lui G. Perrot⁴, care, după ce observă că titlul a mai fost întilnit (se înțelege la acea dată) în inscripții, de pildă la Smyrna CIGr. 3385 și că el n-a fost încă explicat, adaugă : „După locul, pe care îl ocupă acest titlu în inscripția din Smyrna. . . , ca și după analogia cu Ἐσά Εὐποσία și cu ο Σεβαστή Εὐποσία, cred, cu Kumanudis, că trebuie căutată aci o funcțiune sacerdotală, analogă, cu cea de θρηγός. . . Εὐποσιάρχης va trebui să fie un fel de paharnic public al cetății, care veghea la alegerea, amestecul și distribuirea vinurilor, la mesele publice, sau era un preot, care oferea, în numele orașului, libații, la ceremoniile și sacrificiile oficiale”.

Această părere nu ni se pare mai acceptabilă — cel puțin global — nici sub forma, pe care i-a dat-o, mai recent, cunoscutul epigrafist L. Robert care vede în εὐποσιάρχης un „organizator de banchete”⁵, în opoziție cu părerea mai veche a lui Oehler⁶, care considera euposiarchul ca șef al serviciului aprovizionării, un fel de „*curator annonae*”, în orașele grecești din epoca imperială⁷.

În sprijinul acestei din urmă păreri, I. I. Russu aduce, de curînd, mărturia unei inscripții din Callatis (decretul lui Isagoras)⁸ necunoscută,

¹ Cf. V. Pârvan, *Histria* IV, p. 100—101.

² Cf. Brandis, *RE*, II, 1895, col. 471—483.

³ Cf. I. I. Russu, *Dacia*, serie nouă, I, p. 186, care exagerează, totuși, cînd afirmă că „termenul și magistratura sînt bine atestate în celelalte cetăți grecești [în afară de Callatis] de pe malul stîng al Pontului”. Căci, în realitate, chiar după autorul citat, euposiarchia nu este atestată sigur, în Pontul stîng, dect la Odessos și în împrejurimi (Mihailov, *IGB*, nr. 51, 111, 131, 167, 204 și 254) și la Tomis (E. Preuner, *Athen Mitt.*, XLVI, p. 13 = Kumanudis, *Pandora*, XIX, 1868, 437, 84 sq și inscripția de față). Căci lectura propusă pentru *Histria* I, 1954, p. 498, nr. 29; [...] v εὐδοσ[αv?] nu depășește limitele unei ipoteze, fie chiar și plauzibile.

⁴ *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, 1875, p. 197—198; cf. Waser, s.v. *Eubosia* oder *Euposia*, *RE*, VI, col. 858—860.

⁵ *BCH*, 1928, p. 414—416, citat de I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 187, nota 30, după *REG*, LXI, 1948, p. 180 și LXV, 1952, p. 160. (Cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques de Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 62).

⁶ *RE*, I, 2320.

⁷ Cf. I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 186—187, cu bibliografie șilocurile unde este menționată această instituție, în cetățile vestpontice; v. mai sus, n. 3.

⁸ *Loc. cit.*

se înțelege, lui Robert, în care se vorbește de Isagoras ca de un, *δῖς εὐποσιάρχης καὶ δημώστης ἐν μεγίστῃ λειμῶ γενόμενον* — adică, după traducerea editorului — șef, pentru a doua oară, al aprovizionării și mintuitor al poporului, în vremea unei foarte mari foamete”. Cu alte cuvinte, textul invocat arată clar că „este vorba... de funcțiunea de aprovizionator al orașului în alimente, începînd cu cerealele”¹.

În fața acestor divergențe de interpretare, ne întrebăm dacă nu este vorba de confundarea a două realități deosebite și dacă nu este cazul a face o distincție netă între *εὐποσιάρχης* — demnitar public, ca în cazul lui Isagoras din inscripția callatiană amintită și, poate, al lui Ap(p)ios Onesimos, tot de la Tomis², și *εὐποσιάρχης* colegial, cum este, fără îndoială, euposiarhul din inscripția tomitană, aflătoare în Muzeul din Turnu Severin. Această distincție ar avea deci darul, evident în lumina faptelor, de a împăca cele două teze în luptă — a lui Oehler-Russu și a lui Perrot-Robert, — cu observația suplimentară, sugerată de Russu, că, chiar în cazul euposiarchului de stat, rolul său era, poate, de a îngriji, în special, de aprovizionarea pentru banchetele publice și, mai ales — am adăuga noi — pentru marile festivități, cum erau panegyriile³. Așa se pare a reieși, cel puțin, dintr-una din cele cinci inscripții odessitane⁴, în care același personaj — *Εὐφάνης Ζωπυρίωνος* — este numit *ὁ καὶ εὐποσιάρχης καὶ πανηγυριάρχης*⁵.

Și într-un caz și în altul, informația din inscripția noastră nu este mai puțin prețioasă, în sensul documentării, încă odată, direct sau indirect, a acestei demnități atât de importante, în orașele grecești, în epoca romană. Reflex, ca și vechea *sitionia* sau, tot în epoca romană, *eutheniarhia*, a sărăcirii unor părți tot mai largi ale populației și a grijei, din motive de „profilaxie” socială, de aprovizionarea, fie și aproximativă, a acestora⁶, prezența euposiarchiei la Tomis, în epoca Severilor, ne arată, dacă mai era nevoie, că nici metropola Pontului Sîng n-a putut scăpa acestui proces.

Aceasta în ciuda prosperității generale, reale, la Tomis, încă în epoca Severilor, așa cum o arată numeroase monumente din această vreme, mai multe poate decît pentru oricare altă epocă⁷. Prosperitatea era însă, ca în orice societate împărțită în clase, în primul rînd, dacă nu exclusiv, în favoarea clasei dominante, a proprietarilor sclavagiști de tot felul, în slujba cărora se afla întregul aparat de stat, local sau central. De aci, numeroasele omagii aduse de organele oficiale reprezentanților acestui aparat, dintre care nu lipsea, adesea, ca în cazul nostru, guvernatorul provinciei⁸.

¹ I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 187.

² St. Kumanudis, *Pandora*, XIX, 1868, 437, 84 și urm. = E. Preuner, *AthenMitt.*, XLV, p. 13.

³ Cf. între altele, V. Pärvan, *Gerusia din Callatis*, extras din *Arh. Ac. Rom.*, Scria II, t. XXXIX, Memoriile Secției Istorice, 1920, p. 23 (73) sq. Adaugă: un panegyriarches la Tomis, *AEM*, XI, 1887, p. 43 și 56.

⁴ G. Mihailov, *IGB*, p. 91, nr. 131.

⁵ Cf. Robert, *REG*, 1952 = *Bulletin épigraphique*, p. 36 s. nr. 93 și I. I. Russu, nr. 186 — 187, cu notele.

⁶ Cf. în special, pentru cetățile vestpontice, I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 186 și urm.

⁷ Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938, p. 253 și urm.

⁸ Vezi mai sus p. 324, n. 1.

Despre activitatea lui C. Ovinus Tertullus în Dobrogea s-a scris de mai multe ori și, aproape întotdeauna, în termeni elogioși, scoțându-se în evidență buna sa administrație¹. Ceea ce, în general vorbind, este adevărat de n-ar fi să vorbim decât de drumurile refăcute din Scythia Minor, pomenite în nu mai puțin de șase borne miliare, toate din anul 200². Cu condiția însă de a sublinia — ceea ce istoriografia burgheză uită sistematic — că toată această „bună administrație” era pusă în slujba statului sclavagist roman și clasei pe care o reprezenta. Iar când păturile exploatare uitau acest lucru, aparatul de stat li-l reamintea, fără menajamente. Este cazul chiar cu „bunul nostru administrator”, C. Ovinus Tertullus, care intervine energic, prin subordonatul său, comandantul Flotei Dunării, într-un litigiu de hotărnicie dintre proprietara unei *villa* sau *praedium* și obștea geto-dacilor băștinași din satul Buteridava³.

În ce sens s-a rezolvat acest litigiu, documentul epigrafic, în care se vorbește numai de hotărnicie, nu ne-o spune. O știm însă din alt document, tot epigrafic, dintr-o epocă ceva mai veche, dar referindu-se la un fenomen asemănător, în care dacii sînt, pur și simplu, invitați să părăsească locurile cotropite de administrația romană și recuperate, pentru un moment, de vechii lor proprietari⁴.

Așa că nu este nici o mirare că, și în documentul care ne-a reținut atenția, clasa dominantă din Tomis, în numele căreia vorbesc conducătorii colegiului amintit, ține ca, la omagiul adus casei imperiale și organelor centrale ale statului sclavagist roman, să asocieze și pe energicul guvernator al Moesiei Inferior.

IORGU STOIAN

НЕОПУБЛИКОВАННАЯ ТОМИССКАЯ НАДПИСЬ ВРЕМЕН СЕВЕРОВ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Обсуждается неопубликованная греческая надпись из Турну-Северинского музея „Порциле-де-Фьер”, считавшаяся ранее неизвестного происхождения, хотя анализ этого памятника неоспоримо устанавливает его томисскую принадлежность. Речь идет о посвящении со стороны коллегий, *θεῖος* Септимию Северу и его семье, к которому, по обычаю того времени, присоединены армия, сенат, крепость Томис и правитель провинции — Овиний Тертулл. Упоминание о последнем датирует надпись 198—201 гг., время управления Тертуллом Нижней Мезией. Однако автор отмечает, что, учитывая несомненное упоминание в поврежденной

¹ Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 253 și urm.

² *Ibidem*, p. 253—254, cu n. 1 (de la p. 254)

³ A se vedea în ultimă analiză, I. I. Russu, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 75 sq.

⁴ *CIL*, III, 14. 437^a; cf. V. Pârvan, *Tropaeum*, p. 25 sq.; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 188 sq.; G. Ștefan, *Studii și referate privind istoria României*, 1954, vol. I, p. 34.

части — Плаутиниана и, весьма возможно, его дочери Плаутиллии, дату надписи нужно скорей отнести к периоду между 200 и 202 гг., а может быть, точнее, к 202 г., что передвинуло бы и управление Овиния Тертулла, по меньшей мере, к 202 г.

Автор отмечает, что надпись представляет также интерес тем, что в ней вторично упоминается для Томиса о должности *εὐποσιάρχης*, возможно *θίασος*, а не города, как в более древней надписи (E. Preuner, *Athen. Mitt.*, XLVI, 1921, стр.13).

UNE INSCRIPTION INÉDITE DE TOMI, DATANT DE L'ÉPOQUE DES SÈVÈRES

RÉSUMÉ

L'auteur présente une inscription grecque inédite, se trouvant au « Musée des Portes de Fer » de Turnu Severin. Sa provenance a longtemps été considérée inconnue, bien que, d'après le texte de l'inscription même, sa provenance de Tomi soit indubitable. Il s'agit d'une dédicace faite par un thiasse à Septime Sévère et à sa famille, auxquels sont clairement associés, suivant la coutume de l'époque, l'armée, le sénat, la cité de Tomi et Ovinus Tertullus, gouverneur de la province. La mention faite de ce dernier ferait donc remonter l'inscription aux années 198—201, attribuées jusqu'à présent à l'administration de Tertullus en Mésie Inférieure. Toutefois, l'auteur relève que si l'on tient compte de la mention certaine — dans la partie de l'inscription qui a été détériorée — de Plautianus et de celle, très plausible, de sa fille Plautilla, la date de l'inscription devrait être fixée plutôt entre 200 et 202, sinon — d'une façon plus précise — en 202, ce qui repousserait également l'administration d'Ovinus Tertullus, au moins jusqu'en 202.

L'auteur souligne encore un côté intéressant de cette inscription : la mention, pour la seconde fois, à Tomi, de la fonction d'*εὐποσιάρχης* (peut-être du thiasse et non pas de la ville), déjà connue d'une inscription plus ancienne (E. Preuner; *Athen. Mitt.*, XLVI, 1921, p. 13): . . .